

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

ERIKA MERKYTĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

SOCIOLINGVISTINIS TARMINIŲ KODŲ TAISYKLINGUMO TYRIMAS

ĮVADINĖS PASTABOS

Kalbos taisyklingumo sąvoka pirmiausia siejama su bendrine kalba. Kalbotyroje tokią nuostatą lemia vienas iš relevantinių bendrinės kalbos požymių – kodifikacija (daugiau apie relevantinius ir nerelevantinius bendrinės kalbos požymius žr. Pupkis 2005: 16–19). Reikia pažymėti, kad lietuvių bendrinės kalbos teorijoje taisyklingumo kriterijus nėra iki galo išgrynintas – vieni tyrėjai šį kriterijų supranta kaip kalbos dėsnių ar kodifikuotų taisyklių atitikimą (plg. Girdenis, Pupkis 2000 [1978]: 109; Kniūkšta 2001 [1979]: 65); kiti taisyklingumo apibrėžtį formuluoja tikslindami jo savarankiškumą, pavyzdžiui, Jonas Šukys skiria dvi pagrindines taisyklingumo kriterijaus dalis – grynumą ir sistemingumą (žr. Šukys 2003: 19). Šiame straipsnyje keliamam klausimui tokie teoriniai patikslinimai nėra labai svarbūs, nes vienaip ar kitaip iš taisyklingumo apibrėžčių yra aišku, kad ši sąvoka aktuali tik kalbant apie kodifikuotą kodą¹, nes tik kodifikacija apima klaidos galimybę.

Tarmės yra stichiškos sistemos. Jos liudija nepaliaujamą kalbos raidą, atskleidžia vartosenos ypatumus ir pan.² Nepaisant to, kad į tarmę gali įsilieti

¹ Kaip teigia Ronaldas Wardhaughas, *kodas*, priešingai negu dialektas, stilius, standartinė kalba (=bendrinė kalba), pidžinas ar kreolinė kalba, yra emociškai neutralus terminas (žr. Wardhaugh 2006: 88). Kaip tik todėl kodo terminas dažnai pasirenkamas ir šiame straipsnyje. Siekiant teksto nuoseklumo ar stilistiniais sumetimais, bendrinės kalbos *versus* kodo ir tarmės (tarminio kalbėjimo) *versus* kodo terminai vartojami pramaišui.

² Reikia pasakyti, kad iš dalies ir bendrinę kalbą būtų galima taip vertinti, tačiau kalbant apie bendrinę kalbą neturi būti pamiršamas sąmoningo poveikio kalbai ir stichiškos kalbos raidos santykis (žr. iliustratyvų Ritos Miliūnaitės paveikslėlį, vaizduojantį bendrinės kalbos

svetimų kalbų sisteminiai dalykai, pastarieji nedaro tarmės netaisyklingos³. Vadinasi, vadovaujantis minėtomis taisyklingumą aiškinančiomis apibrėžtimis, galima teigti, kad toks vertinimas – taisyklingumo kriterijus – tarmėms netinka iš principo. Tačiau, kaip liudija kitų kraštų tyrėjų patirtis, pirmiausia čia turimi omenyje perceptyviosios dialektologijos⁴ tyrimai – vertinti tarmi-nius kodus pagal (ne)taisyklingumo kriterijų yra įprasta⁵.

Beveik per kiekvieną tyrimą, kuriame laikomasi perceptyviosios dialek-tologijos nuostatų, tarp tiriamiesiems – kalbinių bendruomenių nariams – pateikiamų kalbėjimo vertinimo užduočių įtraukiama ir klausimų dėl tiria-mųjų kodų taisyklingumo. Toks metodas – vertinti ir reitinguoti kodus⁶ yra pagrįstas. Net keli vadinamieji kalbos mitai atskleidžia žmonių polinkį kal-bėjimo variantus skirstyti pakopomis pagal įvairius požymius. Knygoje *Kalbos mitai* (Bauer, Trudgill 1998) kalbininkai moksliniais argumentais bando paneigti klaidingus įsitikinimus atskirose kalbinėse bendruomenėse ar net universalius, paplitusius tarp skirtingų kalbų atstovų, dėl kalbos vari-antų ar kalbų požymių ir jų vertės⁷. Tačiau neabejotina, kad mokslinis dis-kursas, atsirandantis kaip atsakas į, pavadinkime, *kalbos jausmo lingvistiką*, veikia tik tam tikruose visuomenės sluoksniuose (žinoma, pirmiausia tarp filologų), o paprastų kalbos vartotojų nuostatos randasi, sklinda ir kinta ne-pakludamos nei gramatikos dėsniams, nei kalbos tikrovei.

funkcionavimo visuomenėje schemą – Miliūnaitė 2009: 17); vadinasi, negalima neįvertinti to, kad kai kuriais atvejais kalbos patirtis yra šiek tiek dirbtinai sukuriamą, o apie tarmes to pasakyti negalima.

³ Kaip pažymi R. Miliūnaitė, „apie klaidas yra prasmės kalbėti tik bendrinės kalbos, o ne tar-mių (dialektų) ar sociolektų vartosenoje, nors ir pastaruosiuose gali pasitaikyti jiems nebū-dingų reiškinių“ (Miliūnaitė 2008: 155).

⁴ Apie perceptyviosios dialektologijos (angl. *perceptual dialectology*) nuostatas žr. Preston 1988: 373–395; 1989; 1999: xxiii–xl; taip pat Aliūkaitė 2006a: 88–89; 2006b: 567–583; 2007: 52–61.

⁵ Tirti: amerikietiškas anglų kalbos variantas (Preston 1989: 51–70); Vokietijos dialektai (Dailey-O’Cain 1999: 229–231); Prancūzijos dialektai (Kuiper 1999: 243–262); Turkijos dialektai (Demirci, Kleiner 1999: 263–282); prancūzų kalbos variantai Kvebeke (Kanado-je) (Evans 2002: 83–86); anglų kalbos variantai Kanadoje (McKinnie, Dailey-O’Cain 2002: 282–284) ir kt.

⁶ Nebūtinai pagal taisyklingumo kriterijų.

⁷ Knygoje *Kalbos mitai* Ray’ius Harlow’ius paneigia mitą, kad *kai kurios kalbos nėra pakanka-mai geros*; Edwardas Carney’ius – kad *anglų kalbos tarimas yra katastrofiškas*; Larsas Gunna-ras Anderssonas – kad *vienos kalbos yra sudėtingesnės už kitas*; Howardas Gilesas ir Nan-cy Niedzielskis – kad *italų kalba yra graži, o vokiečių – bjauri* ir t. t. (žr. Bauer, Trudgill 1998: 9–14; 32–40; 50–57; 85–93).

Galima teigti, kad kalbinės bendruomenės narių nuostatas veikia įvairūs stereotipai, iš dalies tam gali turėti įtakos ir mokyklinės žinios (daugiau ar mažiau objektyvios). Manytina, kad formuojantis skirtingam požiūriui į skirtingus kodus veikia ir kalbinio saugumo (ar nesaugumo) veiksnys, kuris neabejotinai sietinas su socialiniu bendruomenės narių saugumu bei savi-verte. Kartais, kaip liudija tyrėjų patirtis, iš nuostatų tyrimų gali paaiškėti, kad bendruomenėje gyvas ir dialekto nevisavertiškumo kompleksas⁸, kurį galima sieti ir su kalbinėmis preferencijomis, ir su kalbinėmis nuostatomis. Paminėtinas Meilutės Ramonienės atliktas Joniškėlio tyrimas dėl kalbinių nuostatų. Tyrėjos išvalgos leidžia pagrįstai manyti, kad dialekto nevisavertiškumo kompleksas egzistuoja ir tarp kitų tarmių atstovų. Pristatydama tyrimo duomenis tyrėja pažymi, kad Joniškėlyje respondentai tarmę vertina ir kaip netaisyklingą kalbinį variantą („mokykloje reikia taisyklingai šnekėt, ne tarmiškai“, „mūsų tarmė tai ypatingai yra netaisyklinga“ (daugiau žr. Ramonienė 2006: 144)). Neabejotina, kad, pavyzdžiui, kalbinė tapatybė veikia ne tik kalbinę elgseną, bet ir nuostatas (plg. Aliūkaitė 2005: 101–108). Atsižvelgiant į tai, aiškėja, kad tarminio kodo taisyklingumo klausimas yra bent jau formuluotinas. Ar taisyklingumo vertė pamatuotina – tai jau kita problema.

Šio straipsnio objektas – tarminių kodų taisyklingumas. Svarbu pabrėžti, kad, remiantis percepcijos tyrimo duomenimis, tarminių kodų taisyklingumą siekiama nusakyti ne tyrėjo, bet kalbos vartotojo, t. y. suvokėjo (vertintojo), požiūriu. Siekiant moksliskai pagrįsti tarminių kodų taisyklingumo sąvoką, reikėtų išskirti taisyklingumo nustatymo aspektus. Nors, kaip pažymi A. Girdenis ir A. Pupkis, „dažniausiai kiekvienos atskirai paimtos tarmės norma būna net griežtesnė, negu bendrinės kalbos“ (Girdenis, Pupkis 2000 [1978]: 98), relevantinis tarminių kodų požymis – nekodifikavimas – tokius svarstymus daro neprasmingus. Galima tik svarstyti, kad šio tokio pagrįstumo galėtų turėti skiriamųjų tarminių ypatybių sklaidos konkrečioje tarminėje raiškoje vertinimas, bet tai nebūtų tarminio kalbėjimo taisyklingumo reikalavimai. Taigi, reikia pripažinti, kad mokslinis kalbos faktų vertinimas ir paprastų kalbinės bendruomenės narių nuostatos yra skirtingi dalykai.

⁸ Dėl Takesi Sibatos dialekto nevisavertiškumo koncepcijos daugiau žr. Inoue (1999: 148).

NUOSTATŲ TYRIMAS: TARMINIO KALBĖJIMO (NE)TAISYKLINGUMAS

Apibendrinamosios įžvalgos dėl taisyklingumo sąvokos formuluojamos remiantis 2008 m. spalio ir gruodžio mėn. Kauno ir Šakių rajonuose atlikto tarminio kalbėjimo suvokimo ir vertinimo tyrimu. Tyrimas – tekstų-stimulų tekstynėlis ir anketa – parengtas laikantis perceptyviosios dialektologijos teorinių reikalavimų.

Reikia pasakyti, kad dažniausiai perceptyviosios dialektologijos tyrimai būna pagrįsti nuostatų, kaip reakcijų į tam tikrą kalbinį stimulą, analize (plg. Šen, Baykal 2004). Neabejotina, kad geriausiai vartotojo (vertintojo) santykis su konkrečiu variantu atsiskleidžia girdint to varianto pavyzdį. Siekiant išsiaiškinti kalbinės bendruomenės narių nuostatas dėl tarminių kodų taisyklingumo, buvo sukurtas 6 tekstų-stimulų tekstynėlis. Šiam tekstynėliui iš LKTCH (2004) ir LT antrosios dalies (2005) parinktos penkios maždaug po pusantros minutės trukmės tekstų ištraukos: A tekstas⁹ – šiaurės žemaičių telšiškių Tirkšlių punkto (LKTCH 2004: 251); B tekstas – pietų aukštaičių Varėnos punkto (LKTCH 2004: 91–92); D tekstas – rytų aukštaičių vilniškių (LT 2005); E tekstas – šiaurės žemaičių kretingiškių Karklėnų punkto (LKTCH 2004: 266–267); F tekstas – rytų aukštaičių anykštėnų Verksnionių punkto (LKTCH 2004: 147).

Sudarant tekstų-stimulų tekstynėlį atsižvelgta ne tik į perceptyviosios dialektologijos reikalavimus. Iš dalies remiantis Wallace'o Lamberto ir jo kolegų sukurto vadinamojo kaukės testo¹⁰ principu (žr. Swann 2003: 149), tarp tarminių tekstų įterptas ir bendrinės kalbos tekstas (C). Atsižvelgiant į tai, kad bendrinės kalbos C tekstas-stimulas buvo paimtas iš Antano Parkerio ir Aldono Pupkio parengto leidinio *Lietuvių kalbos bendrinė tartis* (2004: 65), skirto mokyti taisyklingos tarties, tiriamieji iš dalies buvo klaidinami – kaip tarminis siūlytas vertinti netarminis tekstas, tačiau, antra vertus, tiriamiesiems pasiūlyta taisyklingumo atskaita (kuria galėjo pasinaudoti arba ne!). Bet, turint omenyje, kad skiriasi ir visų tekstų pasakojimai,

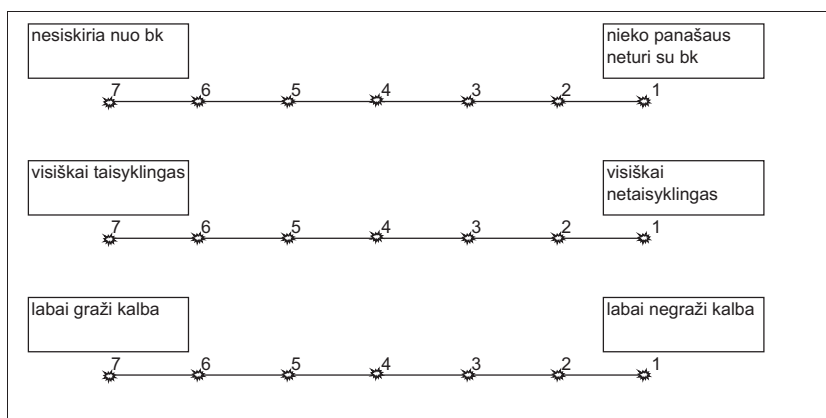
⁹ Tyrimui pasirinkti tekstai buvo užkoduoti. Tyrėjai elgiasi įvairiai, vienais atvejais tekstai-stimulai koduojami, kitais – tiriamieji žino, kokių regionų tekstų klausosi. Tyrimo atvirumas ar slaptumas susijęs su konkrečiais tyrėjų tikslais: tarkime, vietovės įvardijimas užduotyse gali lemti socialinių stereotipų galimybę – vertindami tam tikros vietovės tekstus-stimulus, vertintojai bus vienaip ar kitaip tendencingi. Galima teigti, kad vietovės žinojimas lemia ne tik klausomo teksto įverčius, bet ir regiono atstovų įverčius. Tekstų-stimulų regioninis anonimiškumas, manytina, užtikrina galimybę fiksuoti tiriamųjų dialekto kompetenciją.

¹⁰ Angl. *matched-guise technique*.

ir informantai¹¹, W. Lamberto kaukės testo idėja metodologiniam kalbamojo tyrimo sprendimui buvo tik atraminė.

Išklausytus tekstus-stimulus tiriamieji turėjo įvertinti pagal skirtumą nuo bendrinės kalbos, (ne)taisyklingumo ir (ne)patrauklumo kriterijus¹² bei keliais žodžiais apibūdinti savo pasirinkimą. Šiame straipsnyje diskutuojama dėl tarminio kalbėjimo taisyklingumo, taigi kiti duomenys į analizę įtraukiami tik kaip argumentai ar įžvalgų fonas¹³.

Atliekant perceptyvų tyrimą, svarbu pasirinkti tinkamą anketos užduočių pateikimo būdą. Tiriamiesiems buvo pasiūlyta tipiška septynių balų¹⁴ semantinio diferencialo vertinimo skalė¹⁵. Savo nuomonę jie turėjo išreikšti žymėdami skaičių nuo 7 (nesiskiria nuo bk; visiškai taisyklingas; labai graži kalba) iki 1 (nieko panašaus neturi su bk; visiškai netaisyklingas; labai negraži kalba) (žr. 1 pav.).

1 PAV. Semantinio diferencialo vertinimo skalė

¹¹ Tai neatitinka kaukės testo reikalavimų.

¹² Tai yra tipiški perceptyviosios dialektologijos tyrimuose taikomi kriterijai (žr. Preston 1999: xxxiv–xxxv).

¹³ Be to, tiriamieji turėjo užrašyti ir pažymėti Lietuvos žemėlapyje (užduotyje žemėlapis pateiktas su pažymėtomis savivaldybių ribomis ir centrais) vietas, iš kur, jų manymu, yra kalbovai. Anketos pabaigoje respondentų buvo prašyta savais žodžiais apibūdinti tarmiškai kalbantį žmogų, tačiau mentalinio žemėlapio ir tarminio kalbėjimo conceptualizavimo užduočių duomenims aptarti bus skirtas kitas straipsnis.

¹⁴ Tyrimuose gali būti naudojamos ir kitokios, pavyzdžiui, 5, 6, 9 balų skalės (žr. Al-Hindawe 1996: [1–9]).

¹⁵ Daugiau dėl semantinio diferencialo skalės naudojimo žr. kalbininkų tyrimuose (Wray, Trott, Bloomer, Reay, Butler 2005: 174–176).

Vertinimai parodo respondentų reakciją į girdimą tekstą. Tokia vertinimo skalė neleidžia kilti jokioms tiriamųjų spėlionėms, kad, pavyzdžiui, tyrėjas pageidauja kuo aukštesnio įverčio. Reikia pridurti, kad Charleso E. Osgoodo 1957 m. pasiūlyta semantinio diferencialo technika (Al-Hindawe 1996: [1–9]) yra viena iš dažnesnių kalbinių nuostatų tyrimuose, tačiau perceptyviosios dialektologijos atstovai dažnai tokį principą derina su atvirais klausimais – ir šiame tyrime tiriamųjų prašyta paaiškinti savo parenkamus įverčius.

Tekstų-stimulų užduočiai tiriamųjų imtį reikėjo sudaryti taip, kad būtų galima įvertinti, ar kalbinė respondentų aplinka veikia tarminio diskurso, t. y. tekstų-stimulų, vertinimą. Buvo sudarytos dvi maždaug vienodo dydžio tiriamųjų kvotos:

1) pirmajai priskirtini KauMi¹⁶ grupės tiriamieji (iš viso 46); tai didmiesčio gyventojai, kurių kalbinė aplinka (tikėtina) artimiausia bendrinei kalbai.

2) antrajai priskirtini LukGr tiriamieji (iš viso 40); tai provincijos gyventojai, kurių kalbinė aplinka (tikėtina) turi ryškesnių vakarų aukštaičių kauniškių tarmės bruožų.

Aiškintasi 14–18 metų jaunuolių (t. y. 9–12 klasių mokinių) nuostatos. Tiriamieji yra vienos amžiaus grupės atstovai. Tai ateities karta – jos nuostatos dėl tarminio kodo taisyklingumo (ir apskritai visos tyrime išryškėjusios nuostatos) vertintinos kaip vienos kartos kalbinio ir kultūrinio sąmoningumo rodikliai.

Sudarant tiriamųjų kvotas atsižvelgta ir dar į vieną kriterijų. Manytina, kad lytis taip pat gali turėti įtakos respondentų tarminio kalbėjimo nuostatoms. Kaip pažymima perceptyviosios dialektologijos darbuose, lytis lemia ne tik kalbėjimą, bet ir nuostatas dėl kitų variantų (žr. Demirci 2002: 41–50). Taigi stengiasi, kad ir respondentų, ir respondenčių imtys būtų panašios: KauMi – 41,3 proc. respondenčių ir 58,7 proc. respondentų; LukGr – 50 proc. respondenčių ir 50 proc. respondentų.

Apibendrintai galima teigti, kad tiriamųjų grupės sudarytos remiantis trimis prielaidomis – nuostatas ir dialekto kompetenciją gali lemti tiriamųjų

¹⁶ Straipsnyje vartojami tiriamųjų grupių trumpiniai: KauMi – Kauno Milikonių vidurinės mokyklos mokiniai (padėjo mokytojos A. Babajan ir R. Sventkauskienė), LukGr – Lukšių Vinco Grybo vidurinės mokyklos mokiniai (padėjo mokytoja A. Urbaitienė).

kalbinė aplinka, tiriamųjų amžius ir tiriamųjų lytis¹⁷. Reikia pridurti, kad amžiaus skiriamoji vertė geriausiai išryškėtų tik lyginamuosiuose tyrimuose, t. y. turint kelių kartų duomenis, taigi šiuo atveju galima tik formuluoti įžvalgas dėl kalbamosios kartos polinkių. Apskritai, turint omenyje mažą tiriamųjų imtį, būtina pažymėti, kad tyrimo rezultatai vertintini kaip tolesnių tyrimų prielaidos¹⁸.

Prieš aptariamojo tyrimo duomenų analizę reikia pažymėti, kad empiriškai ar bent teoriškai taisyklingumo įvertį tyrusių mokslininkų darbuose išryškėja nuostata šį įvertį sieti su kitais tarminio kodo įverčiais. Pirmiausia varianto taisyklingumas siejamas su socialine kultūrine varianto konotacija (plg. Dailey-O'Cain 1999: 227–242; Benson 2003: 307–330). Tyrėjų pabrėžiama, kad vertinant kodo taisyklingumą veikia ir vadinamasis kalbinės gimtinės¹⁹ veiksnys, t. y. linkstama savo regiono ar savą kodą laikyti taisyklingesniu (plg. Diercks 2002: 51–70)²⁰. Be to, kalbos tyrimai rodo, kad palankiau yra vertinami į bendrinę kalbą panašesni variantai (Aliūkaitė 2007: 152).

Atlikto tyrimo tekstų-stimulų taisyklingumo vertė apskaičiuota sudėjus tiriamųjų tekstų įverčius ir gautą sumą padalijus iš vertintojų skaičiaus. Siekiant tiksliai pateikti gautus duomenis, apskaičiuoti bendrieji KauMi ir LukGr grupių tekstų-stimulų taisyklingumo įverčiai. Kad išryškėtų lyties įtaka tarminio kodo taisyklingumo įverčiams, atskirai apskaičiuoti kiekvienos grupės respondentų ir respondentų įverčiai (žr. 2 ir 3 pav.).

¹⁷ Sudarant imtis, tokių prielaidų paisoma ir kituose Lietuvoje atliekamuose perceptyvosios dialektologijos tyrimuose (plg. Aliūkaitė 2007: 143–146).

¹⁸ Kita vertus, perceptyvosios dialektologijos darbams būdingas indukcinis principas: atlikus tyrimą, dalies požymiai (t. y. tirtų bendruomenės narių) perkeliama visumai (t. y. visai bendruomenei), taigi variantų vertės apibendrinamos kaip tendencingos, atspindinčios visos bendruomenės nuostatas (plg. Preston 1989: 25–49; Dailey-O'Cain 1999: 227–242; Kuiper 1999: 243–262; Demirci 2002: 41–50). Tačiau būtina pažymėti, kad tyrėjai apibendrinimus formuluoja kaip polinkius, o ne kaip vienareikšmes išvadas, todėl išlaikomas prielaidų pobūdis. Taip elgiamasi ir šiame straipsnyje.

¹⁹ Angl. *linguistic homeland*.

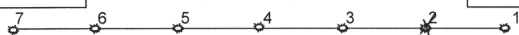
²⁰ Be abejo, negali būti pamirštami kalbinio nesaugumo ar dialekto nevisavertiškumo veiksniai.

III dalis

3.1. Įvertinkite teksto A taisyklingumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

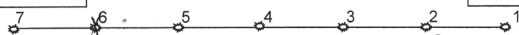

Kodėl *nes daug žodžių nebūna galima vprasti*

3.2. Įvertinkite teksto B taisyklingumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

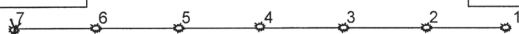

Kodėl *nes pagrūde visa kalba būvo taisyklinga*

3.3. Įvertinkite teksto C taisyklingumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

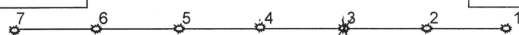

Kodėl *nes visa kalba būvo nepataislingai taisyklinga*

3.4. Įvertinkite teksto D taisyklingumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

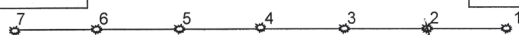

Kodėl *nes būvo žodžiai labai greit ir netaisyklingai išsakyti*

3.5. Įvertinkite teksto E taisyklingumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

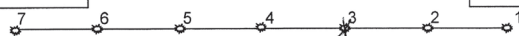

Kodėl *nes nelabai supratau ką kalba*

3.6. Įvertinkite teksto F taisyklingumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

Kodėl *labai daug žodžių būvo nesuprantami*

2 PAV. KauMi M67 anketos dalis (taisyklingumo įverčiai)

III dalis

3.1. Įvertinkite teksto A taisyklumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

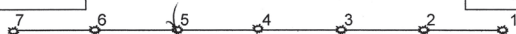

Kodėl nukirstos galūnės

3.2. Įvertinkite teksto B taisyklumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

Kodėl Dažnai bartoja „sako“

3.3. Įvertinkite teksto C taisyklumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

Kodėl

3.4. Įvertinkite teksto D taisyklumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

Kodėl labai tarminiškas, kitais kintuotas

3.5. Įvertinkite teksto E taisyklumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

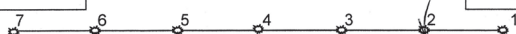

Kodėl

3.6. Įvertinkite teksto F taisyklumą:

visiškai taisyklingas

visiškai netaisyklingas

Kodėl

3 PAV. LukGr V32 anketos dalis (taisyklumo įverčiai)

Panašiuose tyrimuose taisyklingumo vertė lyginama su kitais kodų įverčiais, todėl straipsnyje pristatomi skirtumo nuo bendrinės kalbos ir estetiškos tekstų-stimulų vertės bendrieji abiejų grupių duomenys (žr. 4 ir 5 pav.)²¹.

TAISYKLINGUMAS						
	BK	PA	RAv	RAa	Ž1t	Ž2k
KauMi	6,65	4,28	3,17	2,93	2,93	2,52
	BK	PA	RAa	RAv	Ž2k	Ž1t
LukGr	6,15	4,2	3,52	3,37	2,67	2,6
SKIRTINGUMAS nuo BK						
	BK	PA	RAa	RAv	Ž1t	Ž2k
KauMi	6,63	4,69	3,32	3,21	2,95	2,56
	BK	PA	RAa	RAv	Ž2k	Ž1t
LukGr	6,25	4,22	3,4	3,25	2,65	2,37
PATRAUKLUMAS						
	BK	PA	Ž1t	RAv	RAa	Ž2k
KauMi	6,3	4	3,73	3,47	3,43	3,36
	BK	PA	RAa	Ž2k	RAv	Ž1t
LukGr	6,2	4,35	3,5	3,4	3,37	2,9

4 PAV. Taisyklingumas, skirtumas nuo bk ir patrauklumas

TAISYKLINGUMAS						
	Ž1t	PA	BK	RAv	Ž2k	RAa
KauMiM	2,84	4,21	6,63	3,1	2,57	2,73
KauMiV	3	4,33	6,66	3,22	2,48	3,07
LukGrM	2,5	4,45	6,65	3,25	2,85	3,95
LukGrV	2,7	3,95	5,65	3,2	2,5	3,1

5 PAV. Taisyklingumas, skirtumas nuo bk ir patrauklumas

Tarminių kodų taisyklingumo įverčiai leidžia daryti tam tikras išvalgas. Iš tyrimo paaiškėjo, kad jaunieji respondentai tarminį kalbėjimą linkę laikyti labiau netaisyklingu nei taisyklingu. Tik B=PA tekstas-stimulas, sprendžiant iš bendrųjų KauMi ir LukGr grupių duomenų, įvertintas kaip labiau taisyklingas nei netaisyklingas (daugiau nei 3,5 balo iš 7). Tačiau net ir tokie įverčiai rodo tam tikrą kodo trūktingumą pagal šį kriterijų.

²¹ Tekstų-stimulų kodiniai pavadinimai: A – Ž1t (žemaičių telšiškių tekstas), B – PA (pietų aukštaičių tekstas); C – BK (bendrinės kalbos tekstas); D – RAv (rytų aukštaičių vilniškių tekstas); E – Ž2k (žemaičių kretingiškių tekstas); F – RAa (rytų aukštaičių anykštėnų tekstas).

Abu rytų aukštaičių tekstai ir abu žemaičių tekstai (žr. 4 ir 5 pav.) įvertinti griežčiau. Manytina, kad tokie įverčiai susiję su skirtingumu nuo bendrinės kalbos. Šių dviejų įverčių atitiktis yra akivaizdi. Ta proga galima prisiminti Renée van Bezooijen vadinamąsias *suvokiamumo, atpažinimo ir panašumo hipotezes*²². Mokslininkė estetinę kodo vertę sieja su varianto suvokiamumu, suprantamumu, artimumu paties vertintojo kalbėjimo būdai ar panašumu į bendrinę kalbą (žr. Bezooijen 2002: 14–15). Nors autorė šias hipotezes kėlė aiškindama patrauklumo įverčius, manytina, kad jos išskirti veiksniai yra svarbūs ir kodo taisyklingumo vertei. Tokia įžvalga darytina ir iš tiriamųjų komentarų.

Abiejų grupių respondentai nenoriai aiškino savo įverčius, tačiau pasikartojantys argumentai leidžia pastebėti šiuokius tokius polinkius. Iš komentarų aiškėja, kad (ne)suprantamumas yra taisyklingumo veiksnys, pavyzdžiui, tokie komentarai²³ – A=Ž1t: *keisti tie žodžiai* (LukGr M36, 1 balas), *daug žodžių nebuvo galima suprasti* (KauMi M67, 2 balai); D=RAv: *žmonės vartoja savus žodžius, kurie skamba savaip* (LukGr M8, 4 balai), *neaiškios galūnės* (KauMi V58, 3 balai); E=Ž2k: *supratau kas trečią žodį* (LukGr V23, 1 balas), *sunkiai suprantama, daug netaisyklingų žodžių ir jų vartojimų* (KauMi M61, 2 balai); F=RAa: *nelabai taisyklingai, tad reikia įdėmiai klausyti* (LukGr M8, 3 balai), *daug naujų žodžių ir pan.* (KauMi V73, 4 balai).

Iš tiriamųjų komentarų matyti, kad bendrinės kalbos vaizdinys (ar jis tikslus, ar netikslus, tai jau kitų tyrimų užduotis) yra imperatyvus dydis kognityviuoju lygmeniu, pavyzdžiui, A=Ž1t: *nepanašu į bendrinę kalbą, netaisyklingas kirčiavimas* (LukGr M10, 1 balas), *neatitinka bendrinės kalbos* (LukGr V34, 2 balai). Be to, komentarai rodo, kad tiriamieji linkę pasitikėti savo kompetencija, kalbos kultūros išmanymu, jie tekstus vertina vardydami klaidas, pavyzdžiui, A=Ž1t: *yra tarimo klaidų, netaisyklingų žodžių* (LukGr V18, 4 balai); B=PA: *yra nevartotinų žodžių* (LukGr M29, 5 balai), *yra barbarizmų, “t” keičia į “c”* (KauMi M62, 5 balai); D=RAv: *pilna barbarizmų* (KauMi M76, 2 balai), *netaisyklingai, nes kirčiuoja blogai* (LukGr V19, 1 balas); E=Ž2k: *yra netaisyklingų priešdžių* (KauMi V52, 5 balai), *daug stiliaus klaidų* (KauMi V74, 2 balai); F=RAa: *kirčiuoja blogai* (LukGr V19, 1 balas).

Griežtas vertinimas gali būti siejamas ir su noru atsiriboti nuo tokio kodo. Šios įžvalgos būtų pagrįstesnės turint didesnes imtis. Taigi galima daryti tik

²² Angl. *the intelligibility driven hypothesis; the familiarity driven hypothesis; the similarity driven hypothesis.*

²³ Kalba netaisyta.

prielaidą, kad vadinamasis kalbinės gimtinės veiksnys yra svarbus dydis tiriamųjų nuostatoms. Tai rodo tiriamųjų C=BK įverčių (aukštų!) komentarai, pavyzdžiui: *taisyklinga, nes aš gyvenu* (KauMi M83, 7 balai), *klaidų nedarau, nes taip pat kalbu* (KauMi V64, 7 balai)²⁴.

C=BK teksto-stimulo įverčiai atskleidžia, kad jaunieji respondentai daugiau ar mažiau atpažino bendrinės kalbos tekstą²⁵. Tokį teiginį grindžia jų įverčių komentarai, pavyzdžiui: *viskas kaip ir turi būti* (KauMi M62, 7 balai); *sutampa kirčiavimas su bendrinės kalbos* (KauMi M59, 6 balai); *visa kalba buvo nepriekaištingai taisyklinga* (KauMi M67, 7 balai); *taisyklingas kalbėjimas* (LukGr M6, 7 balai); *kalba labai taisyklinga* (LukGr M11, 7 balai) ir pan.

Nors tyrėjų pažymima, kad kodo patrauklumas yra bene pats savarankiškiausias dydis ir nesietinas su kitais požymiais (plg. Kuiper 1999: 243–262), tačiau iš gautų duomenų labiau išvelgiamas polinkis sieti taisyklingumą (ir skirtingumą nuo bendrinės kalbos) bei patrauklumą (žr. 4 pav.). Tik kalbant apie E=Ž2k teksto-stimulo įverčius, galima būtų teigti, kad taisyklingumo įvertis netampa absoliučia prielaida vertinti raišką kaip nepatrauklią (ar bent nepatrauklesnę nei patrauklesnę). Beveik 1 balo skirtumas E=Ž2k teksto-stimulo vertėse pagal taisyklingumo ir patrauklumo kriterijų yra sąlyga tolesnei tyrimų hipotezei, kad taisyklingumas ir patrauklumas yra nesietini dydžiai.

Galima teigti, kad tiriamųjų lytis nėra reikšmingas dydis taisyklingumo įverčiams (žr. 5 pav.). Tyrimų rezultatai leidžia suabejoti, kad respondentės yra atidesnės raiškai. Taip pat nėra pagrindo manyti, kad jaunosios kartos atstovai – respondentai – atskleidė didesnę tarminių kodų paslėptąjį prestižą (jų taisyklingumo įverčiai nėra aukštesni negu respondenčių). Įverčių skirtumai pagal gyvenamąją vietą (t. y. kalbinės aplinkos veiksnys), kaip matyti iš duomenų, taip pat nėra reikšmingi, taigi galima teigti, kad kalbines nuostatas daugiau lėmė vienodas respondentų amžius.

IŠVADOS IR PRIELAIDOS

Apibendrinant tyrimo duomenis galima pasakyti, kad kalbos taisyklingumą jaunieji respondentai pirmiausia sieja su bendrine kalba. Tik kiltų klausi-

²⁴ Plg. D=RAv: *panaši į mūsų, tik juokinga* (KauMi V84, 6 balai).

²⁵ Nors tik vienas respondentas įvardijo tiksliai – *bendrinė kalba* (KauMi V49, 7 balai).

mas – ar tai susiję su realia kompetencija, ar tik su preskriptyviomis mokyklinėmis žiniomis, kad bendrinė kalba – tai taisyklinga sistema, ir ji yra (gali būti) atskaita vertinant kitokią raišką. Tarminiam kodui linkstama taikyti bendrinei kalbai keliamus reikalavimus, todėl jaunieji respondentai tarminius kodus vertina kaip labiau netaisyklingus nei taisyklingus:

1) tarminio kodo taisyklingumo įvertį lemia panašumas į bendrinę kalbą – *kuo tarminis kodas panašesnis į bendrinę kalbą, tuo jis taisyklingesnis*;

2) taisyklingumas laikomas komunikacijos sėkmės sąlyga – *nesuprantamas tekstas yra daugiau ar mažiau netaisyklingas*.

Iš tekstų-stimulų įvertių atsiskleidžiantis skirtingas tarminių kodų taisyklingumo vertinimas leidžia numanyti jaunųjų respondentų tarminių mentalinių žemėlapių²⁶, o ne vienalytį tarminio kalbėjimo vaizdinį. Skirtingesni aukštaičių ir žemaičių kodų įverčiai sudaro prielaidą tolesniems tyrimams, kad aukštaičių tarminiai kodai laikomi taisyklingesniais už žemaičių kodus.

Jaunųjų respondentų tarminių tekstų-stimulų įverčiai ir pateikiami skaitinių reikšmių argumentai leidžia teigti, kad kalbinės bendruomenės nariams taisyklingumas nėra tik kalbėjimo lygmens principas, tai ir kognityviojo nuostatų lygmens principas. Griežtas tarminių kodų vertinimas atskleidžia viešąjį bendrinės kalbos prestižą.

LITERATŪRA

- Al-Hindawe J. 1996: Considerations when Constructing a Semantic Differential Scale. – *La Trobe Papers in Linguistics*. Volume 9, [1–9].
- Aliūkaitė D. 2005: Lingvistinės tapatybės veiksniai: tarminio kalbėjimo pasirinkimas. – *Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums* 15, Daugavpils: Saule, 101–108.
- Aliūkaitė D. 2006a: Perceptyvines dialektologijos tyrimai: dialekto vaizdinys. – *Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums* 16, Daugavpils: Saule, 87–95.
- Aliūkaitė D. 2006b: Tarminio kalbėjimo kultūrinis aspektas. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 567–583.
- Aliūkaitė D. 2007: *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. [Rankraštis: daktaro disertacija], Vilniaus universitetas.
- Aliūkaitė D. 2009: Perceptyviniai dialektų tyrimai: *mentalinis žemėlapis*. – *Respectus Philologicus* 15 (20), 164–179.

²⁶ Tokias įžvalgas galima daryti ir iš kito tyrimo duomenų (žr. Aliūkaitė 2009: 164–191).

- Bauer L., Trudgill P. 1998: *Language Myths*, New York: Penguin Books.
- Benson E. J. 2003: Folk Linguistic Perceptions and the Mapping of Dialect Boundaries. – *American Speech* 78 (3), 307–330.
- Dailey-O’Cain J. 1999: The Perception of Post-Unification German Regional Speech. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. Ed. by D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 227–242.
- Demirci M. 2002: Gender Differences in the Perception of Turkish Regional Dialects. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. Ed. by D. Long, D. R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 41–50.
- Demirci M., Kleiner B. 1999: The Perception of Turkish Dialects. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. [etc.], 263–282.
- Diercks W. 2002: Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. [etc.], 51–70.
- Evans B. 2002: Attitudes of Montreal Students towards Varieties of French. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. [etc.], 71–93.
- Girdenis A., Pupkis A. 2000 [1978]: Bendrinės kalbos norminimo ir kodifikavimo principai. – A. Girdenis. *Kalbotyros darbai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 97–110.
- Inoue F. 1999: Classification of Dialects by Image: English and Japanese. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. [etc.], 147–160.
- Kniūkšta P. 2001 [1979]: Lingvistinis ir socialinis kodifikacijos santykis su norma. – P. Kniūkšta. *Kalbos vartosena ir tvarkyba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 62–71.
- Kuiper L. 1999: Variation and the Norm. Parisian Perceptions of Regional French. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. [etc.], 243–262.
- LKTCH 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sudarė R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LT 2005: *Lietuvių tarmės. II dalis*. Sudarė R. Bacevičiūtė, K. Juškevičius, A. Leskauskaitė, K. Morkūnas, D. Mikulėnienė, E. Ožeraitis, L. Telksnys, D. Vaišnienė, A. Vidugiris ir kt., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Matematikos ir informatikos institutas.
- McKinnie M., Dailey-O’Cain J. 2002: A Perceptual Dialectology of Anglophone Kanada from Perspective of Young Albertans and Ontarians. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. [etc.], 277–294.
- Miliūnaitė R. 2008: Dėl kalbos kultūros mokymo. – *Kalbos kultūra* 81, 151–169.
- Miliūnaitė R. 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- Pakerys A., Pupkis A. 2004: *Lietuvių kalbos bendrinė tartis*. Kompaktinės plokštelės tekstai, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Preston D. R. 1988: Methods in the Study of Dialect Perceptions. – *Methods in Dialectology*. Ed. by A. R. Thomas, Clevedon: Multilingual Matters, 373–395.
- Preston D. R. 1989: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*, Dordrecht: Foris.
- Preston D. R. 1999: Introduction. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. [etc.], xxiii–xl.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- Ramonienė M. 2006: Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. – *Kalbos kultūra* 79, 137–147.
- Şen M., Baykal N., 2004: Evaluational Reactions of Standard Accented Turkish Speakers towards Accented Speech and Speakers. – *TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, No. 15/2003. Prieiga per internetą: http://www.inst.at/trans/15Nr/06_1/sen_baykal15.htm
- Swann J. 2003: Language Choice and Code-switching. – R. Mesthrie, J. Swann, A. Deumert, L. W. Leap. *Introducing Sociolinguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 148–183.
- Šukys J. 2003: *Kalbos kultūra visiems*, Kaunas: Šviesa.
- Van Bezooijen R. 2002: Aesthetic Evaluation of Dutch. – *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 2. [etc.], 13–30.
- Wardhaugh R. 2006: *An Introduction to Sociolinguistics*, Oxford: Blackwell.
- Wray A., Trott K., Bloomer A., Reay S., Butler Ch. 2005: *Projects in Linguistics. A Practical Guide to Researching Language*, London: Replika Press Pvt. Ltd.

Gauta 2009 11 10

A SOCIOLINGUISTIC INVESTIGATION OF GRAMMATICAL WELL-FORMEDNESS OF DIALECTAL CODES

S u m m a r y

The concept of grammatical well-formedness is concerned with standard language. Dialects are spontaneous systems, they show the development of a language and usage peculiarities. Any dialect might adopt elements from foreign systems; however, they do not become ungrammatical. It can thus be claimed that the cri-

terion of grammatical well-formedness is in principle unsuitable for dialects. However, the experience of researchers from other countries has shown that evaluating dialectal codes in terms of grammatical well-formedness in the framework of perceptive dialectology is usual practice.

The present investigation focuses on the grammatical well-formedness of dialectal codes. Considering the data of perceptive research, the paper aims at defining the well-formedness of dialectal codes from the user's/receiver's (evaluator's) point of view rather than the researcher's. The concluding remarks on the well-formedness of dialectal codes are based on a research conducted in October-December of 2008 in the districts of Kaunas and Šakiai and focusing on the perception and evaluation of dialectal speech by secondary schoolstudents in their 9-12 year at school (aged 14-18). The research materials covered a corpus of 6 text-stimuli and a questionnaire; both were prepared in accordance with the requirements of perceptive dialectology.

To conclude, young respondents adhere to a certain prototype of a well-formed expression. For them, well-formedness is primarily concerned with standard language. However, in this context a natural question could arise: is well-formedness related with the school students' actual experience or confined to the knowledge received at school that language is a well-formed system and that it serves (or can serve) as a reference to evaluate another expression? Since dialects are usually discussed in the framework of general requirements applicable to standard language, they are usually treated as ungrammatical rather than grammatical.

A major factor determining the well-formedness of a dialectal code is its affinity to standard language: *the more similar the dialectal code is to standard language, the more grammatical it is*. Young respondents consider the well-formedness as a major factor of communicative success: *if the text is difficult to understand, it is also more or less ungrammatical*.

Differing evaluation of the dialectal codes of Highlanders (aukštaičių) and Lowlanders (žemaičių) provides basis for further research that dialectal codes of Highlanders are treated as more grammatical than Lowlanders.

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas

daiva.aliukaite@gmail.com

ERIKA MERKYTĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas

lietuviu_fil@vukhf.lt